

Școala doctorală de Teologie

Domeniul de doctorat: Teologie

TEZĂ DE DOCTORAT

**Viața duhovnicească a creștinilor în lumina
Constituțiilor Apostolice**

REZUMAT

Doctorand:

Pr. Bogdan-Sergiu MARIAN

Conducător de doctorat:

Conf. Univ. Dr. Ciprian Iulian Toroczkai

SIBIU

2024

CUPRINS

Argument	5
Introducere	8
I. Studiul cercetării <i>Constituțiilor Apostolice</i>	12
1. 1. Mărturii ale părinților și scriitorilor bisericești despre <i>Constituțiile Apostolice</i>	12
1. 1. 1. Sf Irineu de Lugdunum (†202)	12
1. 1. 2. Eusebiu, episcopul Cezareei Capadociei (†340)	13
1. 1. 3. Sf. Atanasie al Alexandriei (†373)	14
1. 1. 4. Sinodul al șaptelea local de la Constantinopol (394)	15
1. 1. 5. Sf. Epifanie al Ciprului (†403)	16
1. 1. 6. Sf. Ioan Gură de Aur (†407)	17
1. 1. 7. Sf. Dionisie Exiguul (†540)	18
1. 1. 8. Împăratul Iustinian (†565)	20
1. 1. 9. Ioan Scolasticul, patriarhul Constantinopolului (†565)	21
1. 1. 10. Sf. Maxim Mărturisitorul (†662)	21
1. 1. 11. Sinodul „al doilea trulan” sau al „V-VI-lea ecumenic” (691–692)	22
1. 1. 12. Sf. Anastasie Sinaitul († după 700)	23
1. 1. 13. Alți autori bisericești	24
1. 2. Ediții ale <i>Constituțiilor Apostolice</i> și studii referitoare la acestea	25
1. 2. 1. Apariții în secolul XVI	25
1. 2. 2. Apariții în secolul XVII	27
1. 2. 3. Apariții în secolul XVIII	29
1. 2. 4. Apariții în secolul XIX	30
1. 2. 5. Apariții în secolul XX	33
1. 2. 6. Lucrări alcătuite de Marcel Metzger	37
1. 2. 7. Apariții în secolul XXI	38
1. 3. Autenticitatea <i>Constituțiilor Apostolice</i> contestată prin diferite situații	40
1. 3. 1. Absurdități și erezii	42
1. 3. 2. Noțiuni necontemporane Apostolilor	44
1. 3. 3. Complexitatea ierarhiei	47
1. 3. 4. Anacronisme și inexactități	48
1. 3. 5. Întrebări relativ moderne ai unor termeni	50
1. 3. 5. 1. Zeciuiala și pârga	50
1. 3. 5. 2. Celibatul în vederea hirotoniei	50

1. 3. 5. 3. Sărbători împăratești și în cinstea sfinților	51
1. 3. 5. 4. Construcția și orientarea bisericilor	53
1. 3. 5. 5. Săvârșirea și administrarea botezului	53
1. 4. Izvoarele <i>Constituțiilor Apostolice</i>	54
1. 4. 1. Didascalia	54
1. 4. 2. Didahia	59
1. 4. 3. Tradiția Apostolică	60
1. 4. 4. Canoanele Apostolice	63
1. 5. Autorul, locul și timpul compunerii <i>Constituțiilor Apostolice</i>	65
1. 5. 1. Autorul compunerii <i>Constituțiilor Apostolice</i>	65
1. 5. 2. Locul compunerii <i>Constituțiilor Apostolice</i>	68
1. 5. 3. Timpul compunerii <i>Constituțiilor Apostolice</i>	70
1. 6. Cuprinsul <i>Constituțiilor Apostolice</i>	74
1. 6. 1. Cartea întâi	74
1. 6. 2. Cartea a doua	75
1. 6. 3. Cartea a treia	77
1. 6. 4. Cartea a patra	78
1. 6. 5. Cartea a cincea	78
1. 6. 6. Cartea a șasea	79
1. 6. 7. Cartea a șaptea	81
1. 6. 8. Cartea a opta	82
II. Baza teologică a vieții duhovnicești	84
2. 1. Biserica din Antiohia în timpul alcătuirii <i>Constituțiilor Apostolice</i>	84
2. 1. 1. Scurtă prezentare a Antiohiei	84
2. 1. 2. Dispute teologice culminate prin criza antiohiană	86
2. 1. 3. Grupări teologice rivale în Antiohia	89
2. 2. Teologia <i>Constituțiilor Apostolice</i>	91
2. 2. 1. Mijloc de propagandă pentru un mediu eterodox?	92
2.2..2. Aprecierea justă a teologiei <i>Constituțiilor Apostolice</i>	94
2. 2. 3. Citate biblice folosite în realizarea <i>Constituțiilor Apostolice</i>	98
2. 2. 4. Expresii teologice întrebuințate în alcătuirea <i>Constituțiilor Apostolice</i>	99
2. 3. Atributele dumnezeiești și viața creștină	106
2. 3. 1. Perspectivă pateriologică	113
2. 3. 2. Perspectivă hristologică	117
2. 3. 3. Perspectivă pevmatologică	126

2. 3. 4. Ierarhia cerească ca model al organizării cultului și al comunităților creștine	128
III. Viața comunitară reflectată în slujbele publice	130
3. 1. <i>Constituțiile Apostolice</i> , sursă importantă pentru dreptul bisericesc	130
3. 1. 1. Dispoziții cu privire la păcatul pruncuciderii	130
3. 1. 2. Prescripții referitoare la slujba de seară	134
3. 2. Cultul privat oglindit în <i>Constituțiile Apostolice</i>	135
3. 3. Rugăciunile publice inspirate din <i>Constituțiile Apostolice</i>	137
3. 3. 1. Slujba vecerniei	137
3. 3. 1. 1. Explicația noțiunii și mărturii patristice	137
3. 3. 1. 2. Descrierea ritualului	140
3. 3. 1. 3. Lămuriri aduse elementelor constitutive	144
3. 3. 1. 4. Tipicul actual dezvoltat pornind de la <i>Constituțiile Apostolice</i>	145
3. 3. 2. Slujba Utreniei	149
3. 3. 2. 1. Explicația noțiunii și mărturii patristice	149
3. 3. 2. 2. Descrierea ritualului	153
3. 3. 2. 3. Lămuriri aduse elementelor constitutive	155
3. 3. 2. 4. Tipicul actual dezvoltat pornind de la <i>Constituțiile Apostolice</i>	156
3. 3. 3. Sfânta Liturghie	157
3. 3. 3. 1. Jertfă și punere înaintea	157
3. 3. 3. 2. Lecturile biblice și cuvântul de învățătură	159
3. 3. 3. 3. Ectenii și rugăciuni	165
3. 3. 3. 4. Liturghia credincioșilor sau euharistică	166
3. 3. 3. 5. 1. Anaforaua euharistică, obiectiv pentru sfințirea credincioșilor	168
3. 4. Actualitatea <i>Constituțiilor Apostolice</i> relevată prin aspectele etice ale Cărții întâi	182
3. 4. 1. Destinatarii Cărții întâi a <i>Constituțiilor Apostolice</i>	182
3. 4. 2. Îndrumări adresate bărbaților	186
3. 4. 3. Îndrumări adresate femeilor	194
Concluzii	197
Abrevieri bibliografice	199
Bibliografie	201
Curriculum Vitae	217
Declarație de onestitate	222

Meritul incontestabil pe care îl au studiile patristice în cadrul Teologiei ca disciplină academico-științifică este acela de a face cunoscut, atât cât este cu putință și atât cât oferă rezultatele cercetărilor, aspecte din viețile, scrierile și învățăturile Sfinților Părinți și Scriitori bisericești din primele opt veacuri ale creștinismului.

Datorită acestei prezentări putem afla și totodată învăța cum și în ce medii au trăit creștinii acestei perioade, ce fel de lucrări s-au scris din proprie inițiativă ori în urma anumitor situații care necesitau lămuriri, precum și ce probleme au fost abordate, recomandările, îndemnurile care s-au dat pentru păstrarea cât mai curată a învățăturii oferite prin intermediul cărților Sfintei Scripturi și puse în practică de primele comunități creștine

Proza și poezia creștină au încercat și au reușit să ridice literatura creștină la un nivel accesibil tuturor categoriilor sociale și intelectuale ale vremii. Multe dintre ele rămân și pentru noi cei de astăzi, opere de o valoare incontestabilă, mereu actuale.

În cadrul literaturii cu conținut creștin un loc aparte îl ocupă literatura pseudo-apostolică. Caracteristica acesteia îl constituie autorul „apostolic” al operelor sale. Acest gen de literatură creștină se întinde pe o perioadă mai lungă de timp și anume între secolele II-V, fiecare din lucrările pseudo-apostolice inspirându-se unele din altele sau reprezentând diferite compilații. Cronologic, ele se situează între *Didahia* (secolul II), de care depind unele scrieri, în mod sigur, pentru anumite părți din ele, și *Constituțiile Apostolice* (secolul IV), cea mai întinsă și mai importantă operă care face parte din acest fel de literatură.

Necesitatea de a institui reguli în viața comunităților și liturghia bisericilor, fidele tradiției, într-un mod care se adapta treptat noilor situații și vremii înseși a dus, în primele secole creștine, la compilarea unor culegeri canonico-liturgice în care se adunau și erau modificate documente mai vechi.

Așa s-a întâmplat cu *Didascalia*, datată din primele decenii ale secolului III, lucrare care a constituit sursa de inspirație pentru primele șase cărți ale *Constituțiilor Apostolice*, cu *Didahia* (sfârșitul secolului I) care, împreună cu un formular de rugăciuni, a stat la baza celei de a șaptea cărți a *Constituțiilor* și cu *Tradiția apostolică a lui Ipolit* (215) care, alături de *Canoanele Apostolice* (secolul III), formează sursa de inspirație pentru cea de a opta carte a *Constituțiilor Apostolice*.

Operele incluse în compilații, așa cum este și scrierea la care ne referim, au fost definite uneori ca un fel de „unități literare”. Dintre așa-numitele „unități literare” face parte și o scriere căreia i se atribuie diferite titluri. Manuscrisul de la Viena (secolul XII), singurul care ne oferă textul complet în greacă, o intitulează *Dispoziții date prin mijlocirea lui Clement și canoanele ecleziastice ale sfinților apostoli*; prima parte a titlului cu trimitere la Clement, a fost, fără îndoială adăugată mai târziu pentru a asocia opera cu cadrul artificial al

Constituțiilor Apostolice, pe când cea de-a doua parte corespunde probabil titlului mai vechi. Cercetarea modernă a utilizat însă nume foarte diferite, mai ales în mediul francofon (în germană și în engleză s-a impus în schimb titlul *Apostolische Kirchenordnung/Apostolic Church Order*); în prezent există tendința de a accepta în general titlul *Constituția ecleziastică a apostolilor*.

Parcurgând textul compilației se poate observa caracterul neuniform al acesteia. El este dat de izvoarele ce au condus la realizarea *Constituțiilor Apostolice*, alcătuite în diferite perioade istorico-teologice: *Didascalia*, *Didahia* și *Tradiția Apostolică*.

Întinsa compilație întocmită spre sfârșitul secolului IV poate fi abordată din perspectivă interdisciplinară: patrologie, istorie bisericească universală, catehetică, morală, liturgică, canonică, dogmatică.

Lucrarea „Viața duhovnicească a creștinilor în lumina *Constituțiilor Apostolice*” este structurată în trei mari capitole, aproximativ egale ca întindere: Stadiul cercetării *Constituțiilor Apostolice*, Baza teologică a vieții duhovnicești și Viața comunitară reflectată în slujbele publice. Sunt tratate teme patristico-istorice, dogmatico-teologice, respectiv liturgico-morale.

Prima parte a cercetării doctorale este alcătuită din șase subcapitole, care conțin fiecare în parte alte sub diviziuni. Astfel, sunt tratate următoarele teme: Mărturii ale părinților și scriitorilor bisericești despre *Constituțiile Apostolice*, Ediții ale *Constituțiilor Apostolice* și studii referitoare la acestea, Autenticitatea *Constituțiilor Apostolice* contestată prin diferite situații, Izvoarele *Constituțiilor Apostolice*, Autorul, locul și timpul compunerii *Constituțiilor Apostolice*, Cuprinsul *Constituțiilor Apostolice*.

S-a crezut multă vreme că unii dintre scriitorii bisericești care au trăit în primele secole ale creștinismului ar fi cunoscut această scriere, dar s-a stabilit cu siguranță că, sub numele $\Delta\iota\delta\alpha\chi\acute{\alpha}\iota$ sau $\Delta\iota\delta\alpha\chi\acute{\eta}$ των Αποστόλων, ei n-au înțeles *Constituțiile Apostolice* = $\Delta\iota\alpha\tau\alpha\gamma\acute{\alpha}\iota$ sau $\Delta\iota\acute{\alpha}\tau\alpha\zeta\epsilon\iota\varsigma$ των Αποστόλων sau $\alpha\pi\omicron\sigma\tau\omicron\lambda\iota\kappa\acute{\alpha}\iota$, ci „Didahia celor doisprezece Apostoli”.

Sf. Irineu (†202) consideră *Constituțiile Apostolice* ca al doilea așezământ al Apostolilor, bineînțeles socotind ca prim așezământ al lor scrierile Noului Testament și le numește porunci ale Apostolilor, utilizând sintagma $\delta\iota\alpha\tau\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\varsigma$ των αποστόλων. Istoricul bisericesc Eusebiu, episcopul Cezareei Capadociei (†340) cunoștea doar cartea VII a *Constituțiilor Apostolice*, deoarece aceasta folosește, textual sau prelucrat, *Didahia sau Învățătură a celor doisprezece Apostoli*, compusă fie în secolul I, fie în secolul II.

Sf. Atanasie al Alexandriei (†373) consideră *Așezămintele Apostolice* cărți sacre și folosite de citit ($\acute{\alpha}\nu\alpha\gamma\iota\nu\omega\sigma\kappa\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\alpha$) sau le pune între scrierile controversate sau contestate

(ἀντιλεγόμενα) ale Noului Testament. Bazându-se pe canonul 74 Ap. ce impune ca sinodul „să hotărască asupra lui ce va socoti, ca să nu creadă (acela) că, fugind de judecată, câștigă”, părinții de la Sinodul al șaptelea local de la Constantinopol (394), prin can. 1, întăresc ca episcopul să fie judecat de un for legal de judecată, ca învinuitul să fie citat și audiat, iar pronunțarea să se dea de sinodul complet, format din episcopii eparhiilor, din cadrul mitropoliei, în frunte cu mitropolitul.

Sf. Epifanie al Ciprului (†403) a cunoscut foarte bine întreg cuprinsul *Așezămintelor* și le-a avut la îndemână, pentru că amintește foarte multe pericope din diferite părți, numind cuvintele ce rezultă din ele, *poruncă apostolică* (αποστολική διαταγή), porunci care cuprind regulile sau canoanele de credință și toate rânduielile apostolice cu privire la administrarea bisericii, și la tot ceea ce credincioșii trebuie să creadă, să mărturisească și să respecte. Fragmente din *Constituțiile Apostolice*, împreună cu canoanele Sfinților Apostoli, sunt amintite de Sf. Ioan Gură de Aur (†407) în comentariile sale la Evanghelia după Matei.

Sf. Dionisie Exiguul (†540) nu a tradus toate canoanele apostolice, în număr de 85. A renunțat la ultimele 35 de canoane apostolice fiindcă acestea cuprindeau hotărâri care nu se potriveau obiceiurilor Bisericii Apusene, ca, de pildă, botezul prin întreita afundare.

Basileul ortodox Justinian (†565) amintește despre *Canoanele Apostolice* în scrierile sale cu caracter public, având conținut legislativ. Ioan Scolasticul, patriarhul Constantinopolului (†577) vorbește cu mult respect și aduce multe elogii *Constituțiilor* și *Canoanelor Sfinților Apostoli* în prefața *Nomocanonului* său.

Sf. Maxim Mărturisitorul (†662) amintește de multe ori în lucrările sale despre *Constituțiile Apostolice* și le numește *Orânduiele*, *Așezăminte* și *Porunci sacre* (ἱερὰ διατογὰ). Condamnarea făcută de can. 2 V-VI ec. (691-692) trebuia să retragă *Constituțiilor Apostolice* întreaga autoritate oficială oferită de Biserica din Răsărit. Cu toate acestea ele n-au încetat câtuși de puțin a fi citite, mărturie fiind numeroșii scriitori amintiți care le menționează precum și manuscrisele destul de multe care au rămas.

Lucrarea în care Sf. Anastasie Sinaitul († după 700) abordează teme istorice, teologice și morale dificile din scrierile Părinților cuprinde lungi extrase din *Constituțiile Apostolice*. Este vorba de scrierea exegetică *Întrebări și răspunsuri* (ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις).

Odată cu apariția tiparului, s-a putut observa un avânt serios mai ales în ceea ce privește imprimarea diferitelor manuscrise vechi, pentru a putea fi cunoscute de către cei interesați și nu numai. Astfel, în această perioadă de renaștere și impuls general, a fost posibilă publicarea și a *Constituțiile Apostolice*, putându-se cunoaște și ști cuprinsul lor.

Editio princeps a *Constituțiilor Apostolice* a fost realizată la Veneția în 1563, în limba greacă, prin ostenele lui Franciscus Turrianus (Torres). Iezuitul a plecat în munca sa de la manuscrisul Vat. gr. 839 pe care l-a completat, atunci când lipseau diferite fragmente, prin manuscrisele Vat. gr. 2088 și Vat. gr. 2089, (+Vat. gr. 2115), adăund remarcile marginale. Episcopul Giovanni Carlo Bovio de Ostuni a pregătit și a publicat prima traducere latină a textului *Constituțiilor Apostolice*, care a apărut la Veneția în 1563 în același timp cu editio princeps a originalului grecesc.

De la prima ediție a *Constituțiilor Apostolice*, acestea s-au retipărit și s-au reeditat de mai multe ori, cu diferite adnotări și scurte explicări ale textului. S-au făcut și studii asupra autenticității lor, mai ales de către teologii protestanți și romano-catolici.

Jean Daillé a alcătuit *De pseudepigraphis apostolicis seu libris octo Constitutionum apostolicarum apocryphis libri III* la Harderwick (Gueldre) în 1653. Apoi, Jean-Baptiste Cotelier (Cotelerius), a publicat excelenta ediție cu titlul *SS. Patrum qui temporibus apostolicis floruerunt, Barnabæ, Clementis, Hermæ, Ignatii, Polycarpi opera edita et non edita, vera et supposita, grace et latine, cum notis* la Paris în 1672.

Compilația din secolul IV este tradusă de Dosoftei, mitropolitul Moldovei, având următorul titlu: *Orânduielele sau poruncile sf. Apostoli, tălmăcite din grecește sau elinește dintr'un foarte bun izvor în limba rusă, de mine smeritul Dosoftei, mitropolitul Sucevei în anul 7200, 1693? la Stryj în castel pe lângă sf. Ioan Suceveanul, marele mucenic al lui Hristos.*

William Whinston alcătuiește la Londra, în 1711, lucrarea *Primitive Christianity Reviv'd, in four volumes*. În vol. I sunt redat *Epistolele* Sf. Ignatie în greacă și în engleză. Vol. II cuprinde *Constituțiile Apostolice*, de asemenea în greacă și în engleză. În vol. III este prezentat un *Eseu* la aceste *Constituții Apostolice*.

Jean Le Clerc (Johannes Clericus) întocmește la Amsterdam în 1724 a doua ediție revizuită a lucrării lui Jean-Baptiste Cotelier (Cotelerius).

Începând cu secolul XIX *Constituțiile Apostolice* alături de *Canoanele Sfinților Apostoli* au trezit interesul din partea teologilor. Cei care s-au ocupat de ele, nu s-au limitat numai la tipărirea lor, cu traduceri, scurte note și însemnări, ci au realizat studii critice și aprofundate cu privire la originea, vechimea și cuprinsul lor, în comparație cu scrierile Noului Testament și cu tradiția învățaturii apostolice, păstrată în scrierile primilor părinți bisericești și în alte opere atribuite apostolilor

Otto Krabbe întocmește un studiu amplu cu privire la scrierea patristică amintită: *Ueber den Ursprung und den Inhalt der Apostolischen Konstitutionen des Clemens Romanus. Ein historisch-kritischer Versuch*, Hamburg, 1829.

Dr. Johann Sebastian von Drey, profesor catolic german la Universitatea din Tübingen, a alcătuit deosebita scriere intitulată *Neue Untersuchungen über die Konstitutionen und Kanones der Apostel. Ein historisch-kritischer Beitrag zur Literatur der Kirchengeschichte und des Kirchenrechts*, în 1832, la Tübingen.

Paul Anton de Lagarde a editat la Leipzig, în 1854, *Didascalia apostolorum syriace*, menționând că aceasta corespunde cu textul citat de Sf. Epifanie (†403) și că primele șase cărți ale *Constituțiilor Apostolice* nu reprezentau decât o remaniere a scrierii amintite.

Un loc de frunte între aceste studii și cercetări îl ocupă fără îndoială scrierile teologului catolic de la Universitatea din Tübingen, Franz Xaver von Funk. Dintre lucrările alcătuite amintim cunoscuta operă *Die Apostolischen Konstitutionen, eine litterar-historische Untersuchung*, care a apărut în 1891.

În 1905 teologul german publică la Paderborn *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, în două volume, text latinesc și grecesc. Pentru această ediție, Funk a folosit cele trei manuscrise la care a apelat Torres în sec. XVI, *Vaticanus gr. 839, 2088 si 2089*.

Profesorul François-Nicolas Nau de la Institutul Catolic din Paris editează, în 1902, *La Didascalie, c'est-a-dire l'enseignement catholique des douze Apôtres et des saints disciples de notre Sauveur, Traduite du Syriaque pour la première fois*.

Profesor al Facultății de Teologie din București, Dragomir Demetrescu realizează un bun material cu privire la *Constituții Apostolice* intitulat „Așezămintele Sfinților Apostoli și scrierile de origină Apostolică în legătură cu ele”. Acesta vede lumina tiparului în *BOR*, anul XXXIII (1909-1910), nr. 6 (sept. 1910), pp. 663-682; nr. 7 (oct. 1910), pp. 802-817; anul XXXIV(1910-1911), nr. 10 (ian. 1911), pp. 1049-1060.

În 1928 se publică *Așezămintele și Canoanele Apostolice* sub îngrijirea pr. prof. Ioan Mihălcescu, pr. Matei Pâslaru și a pr. G. N. Nițu. Traduse din original, acestea fac parte din *Scrierile Părinților Apostolici dimpreună cu Așezămintele și Canoanele Apostolice*, vol.II. Au văzut lumina tiparului în „Colecția Teologică”, Editura Facultății de Teologie din Chișinău.

Pr. Dumitru Fecioru publică o ediție în română a *Didahiei* în 1979. Aceasta face parte din *Scrierile Părinților apostolici* (PSB 1), conține 352 p., apare la București și poate fi lecturată între pp. 15-35.

Personalitatea cea mai de seamă a veacului XX care a fost interesată în mod deosebit de lucrarea de care ne ocupăm este fără îndoială prof. Marcel Metzger de la Facultatea de Teologie Catolică din Strasbourg. Acesta a oferit cititorilor traducerea franceză a *Constituțiilor Apostolice* alături de textul grecesc, așa cum a rezultat din diferitele cercetări ale manuscriselor. Este vorba de lucrarea *Les Constitutions apostoliques*, tome I, Livres I et

II, Paris, 1985, (SC 320); tome II, Livres III-V, Paris, 1986, (SC 329); tome III, Livres VII et VIII, Paris, 1987, 368 p. (SC 336).

În 2001 se publică la Roma *Costituzioni dei Santi Apostoli per mano di Clemente* în traducerea lui Salachas Dimitrios și Spada Domenico.

Pr. Petru Buburuz susține în 1972, la Sankt-Petersburg, teza de magistru în teologie cu tema *Sfântul Ipolit Romanul și „Tradiția Apostolică”*. Lucrarea vede lumina tiparului la Chișinău în 2002.

Diac. Ioan I. Ică jr., în *Canonul Ortodoxiei, I, Canonul apostolic al primelor trei secole*, Editura Deisis, Sibiu, 2008, 1040 p., oferă traducerea recentă a *Constituțiilor Sfinților Apostoli prin Clement*. Cele opt cărți pot fi lecturate între pp. 597-784. Tot în acest volum întâlnim tălmăcite două dintre sursele compilației: *Didahia celor Doisprezece Apostoli*, pp. 565-572, respectiv Ipolit din Roma, *Tradiția Apostolică*, pp. 573-589.

În 2017 Pauliina Pylvänäinen își susține lucrarea de doctorat în teologie cu titlul *Agents in liturgy, charity and communication : the tasks of female deacons in the Apostolic Constitutions* la Joensuu, University of Eastern Finland. Studiul a fost publicat în 2020.

Cu timpul, teoria despre originea apostolica a *Constituțiilor* a fost părăsită, cercetătorii catolici și protestanți refuzând să admită proveniența acestui compilații de la Sfinții Apostoli. Critica istorică, doctrinară, liturgică și lingvistică a descoperit în cuprinsul acestei opere dovezi atât de multe și de puternice care erau împotriva originii apostolice a *Constituțiilor*, încât pe viitor orice încercare serioasă de a le atribui Apostolilor a fost exclusă.

O afirmație absurdă este aceea că sacrificiile și spălările rituale, într-un cuvânt toată Legea mozaică, au fost impuse iudeilor numai ca urmare a înălțării vițelului de aur.

În cuprinsul *Constituțiilor Apostolice* se pot întâlni anumite cuvinte recente care sunt imposibil de datat în timpul Apostolilor. Amintim, categoria neofiților sau a celor botezați de puțin timp.

Se poate observa că ierarhia bisericească a *Constituțiilor Apostolice este* mai completă decât cea din epoca apostolică.

Abatele François Nau susține că în *Constituțiile Apostolice* se regăsesc și anumite nepotriviri între fapte și epoca în care sunt plasate, respectiv câteva erori, respectiv afirmații referitoare la succesiunea episcopală.

Unele noțiuni relativ moderne se regăsesc în *Constituțiile Apostolice*. Anumite sărbători sunt prăznuite după epoca apostolică. Astfel, despre sărbătoarea Înălțării Domnului cea mai veche mențiune despre o întâlnim la Eusubiu al Cezareei. Vechimea sărbătorii Nașterii Domnului poate fi dovedită prin documente începând de pe la sfârșitul secolului III. Începutul sărbătorii Epifaniei datează cel puțin din secolul III, de când avem cele mai vechi

mențiuni despre existența ei, fiind atestată pentru prima dată în Alexandria, de către Clement Alexandrinul (†215).

În *Constituțiile Apostolice* II, 57, 3-4 întâlnim noțiuni moderne referitoare la construcția și orientarea bisericilor. Compilația realizată spre finalul secolui IV amintește și despre felul săvârșirii și administrării botezului. Instrucțiunile referitoare la ritualul botezului sunt adresate episcopilor și preoților. Astfel, în VII, 22, 1-2. 4. 6, întâlnim noțiuni moderne, ce nu puteau fi întrebuințate de Apostoli.

Descoperirea, pe la mijlocul secolului XIX, a principalelor izvoare ale *Constituțiilor* a putut să ofere o soluție definitivă în ceea ce privește autenticitatea lucrării „apostolice” de care ne ocupăm. Cercetătorii au avut posibilitatea să afirme că aceasta reprezintă o compilație, însoțită de câteva remanieri, a unor scrieri mai vechi, considerate apostolice. S-a constatat că este vorba de mai multe opere ce au stat la baza alcătuirii ei.

Cea mai întinsă parte a *Constituțiilor Apostolice* are ca sursă de inspirație *Didascalia* sau *Învățătura universală a celor doisprezece Apostoli și sfinți ucenici ai Mântuitorului* (ή Διδασκαλία sau ή Καθολική διδασκαλία τῶν δώδεκα ἀποστόλων καὶ ἁγίων μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν). Aceasta constituie o Rânduială Bisericească, compusă în primele decenii ale sec. III.

A fost alcătuită pentru o comunitate de creștini convertiți la creștinism din sânul păgânilor în partea de nord a Siriei. În cele 26 de capitole ale *Didascaliei* se relatează despre viața creștină, despre ierarhie, despre liturghie, despre procese, despre ofrande și despre împăcarea păcătoșilor.

Documentul cel mai important al perioadei din imediata apropiere a Apostolilor și izvorul cel mai vechi al legislației bisericești reprezintă o altă sursă de inspirație în vederea întocmirii *Constituțiilor Apostolice*. Îl amintim pentru faptul că din acesta s-a „adăpat” compilatorul când a alcătuit cartea VII a scrierii apocrife.

Cea mai veche piesă literară creștină post-biblică poartă un titlu dublu: „Învățătură a celor doisprezece apostoli” (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων) și „Învățătura Domnului prin cei doisprezece apostoli către neamuri” (Διδαχὴ κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῖς ἔθνεσιν). Titlul mai lung apare ca o amplificare a celui dintâi.

Numită *Cartea celor două căi*, cea de a doua sursă pentru *Constituții* are o compoziție în general ordonată de-a lungul celor 16 capitole. Prima parte, între capitolele I-VI, reprezintă un catehism de morală, partea a doua a *Didahiei*, între capitolele VII-X, ni se prezintă un compendiu liturgic, iar capitolele XI-XV, ce formează partea a treia, cuprind învățături canonice sau probleme de disciplină.

Cea de a treia sursă principală de inspirație pentru *Constituțiile Apostolice* o constituie, *Tradiția Apostolică* a lui Ipolit. Scrisă, probabil, pe la 215, de către Ipolit, la Roma, *Tradiția Apostolică* este, cu excepția *Didahiei*, cea mai veche și mai importantă Constituție creștină bisericească. Acest evhologhiu sau sacramentariu primar are 42 de capitole.

Canoanele Apostolice reprezintă o compilație foarte târzie din rânduieli bisericești cu caracter diferit, dogmatic, moral, cultic și canonic, tratând, fără nici o ordine, principalele probleme bisericești. Autorul sau compilatorul *Canoanelor Apopstolice* ar fi fost același cu cel care a realizat *Constituțiile Apostolice*. Stilul lor amintește în întregime de stilul obișnuit al canoanelor sinoadelor antice. Compilația împrumută multe dispoziții ale acestora.

Constituțiile Apostolice au fost transmise posterității sub numele lui Clement. Nu este vorba de un pseudonim. S-a vrut doar să se dea credibilitate operei, atribuindu-i-se, în mod falsificat, numele acestei persoane, a Sfântului Clement (sf. sec. I), unul din primii succesori a Sf. Ap. Petru și conducători ai Bisericii Romei.

Două indicii desemnează Siria drept cadru general în care au fost redactate *Constituțiile Apostolice*. Denumirile lunilor prin termeni ai calendarului siro-macedonian constituie primul argument. Apoi se amintesc sărbători liturgice precum Nașterea și Epifania.

Nu se poate ști dacă lucrarea *Constituțiile Apostolice* a fost alcătuită înainte sau după Sinodul II Ecumenic de la Constantinopol. Se poate ajunge la următoarea concluzie: compilația a văzut lumina zilei în perioada Sinodului din capitala Imperiului Bizantin, în jurul anului 380, puțin mai înainte, dar cu siguranță nu mult după acest an.

Constituțiile Apostolice constituie o compilație formată din opt cărți, fiecare având mai multe capitole. Prima carte a *Constituțiilor Apostolice* are 10 capitole, precedate de un prolog. Aceasta poartă titlul „Învățătură universală privind laicii” (Καθολικὴ διδασκαλία περὶ λαικῶν).

Cartea II este intitulată „Despre episcopi, preoți și diaconi” (Περὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων). Are în alcătuirea ei 63 de capitole. Ele reprezintă o amplificare a subiectelor amintite între capitolele IV-XIII din *Didascalie*.

Și în Cartea III, „Despre văduve” (Περὶ χηρῶν), se regăsesc idei asemănătoare *Didascaliei*. Este vorba, în cele 20 de capitole, de prelucrarea și dezvoltarea capitolelor XIV-XVI din lucrarea apărută în prima jumătate a secolului III.

Cea mai scurtă carte dintre cele opt ale *Constituțiilor Apostolice* este Cartea IV, „Despre orfani” (Περὶ ὀρφανῶν). Aceasta este alcătuită din 14 capitole. Ele reprezintă o remaniere și amplificare a trei capitole, XVII, XVIII și XXII, din *Didascalie*.

Și cartea V, „Despre martiri” (Περὶ μαρτύρων), este scrisă pornind de la câteva fragmente ale *Didascaliei*. Mai exact, este vorba de capitolele XIX-XXI. Compilatorul *Constituțiilor Apostolice* a considerat să trateze tema martirilor în 20 de capitole.

Cartea VI, „Despre schisme” (Περὶ σχισμάτων), reprezintă dezvoltarea ultimelor patru capitole din *Didascalie*, respectiv de la XXIII la XXVI. Această prelucrare, pe care autorul *Constituțiilor Apostolice* o consideră necesară să facă parte din compilația sa, conține 30 de capitole.

Penultima carte a *Constituțiilor Apostolice*, „Despre conduita creștinului, despre mulțumire și despre inițierea creștină” (Περὶ πολιτείας καὶ εὐχαριστίας καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν μύσεως) sau „Despre întrebuintarea vieții, despre mulțămiri și despre introducerea în credința creștină” are 49 de capitole. De fapt, prima parte, între capitolele I-XXII, reprezintă o remaniere dezvoltată a *Didahiei*, partea a doua, între capitolele XXIII-XLIX, este formată din formulare de rugăciuni și prescripții referitoare la catehumenat și la botez.

Ultima carte a *Constituțiilor Apostolice*, „Despre harisme, hirotonii și canoanele bisericești” (Περὶ καὶ χειροτονιῶν καὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν) cuprinde 48 de capitole. Primele două se află în legătură cu lucrarea *Despre daruri* (Περὶ χαρισμάτων αποστολή παράδοσις) a lui Ipolit, cele între III-XXVII constituie o versiune amplificată a *Tradiției Apostolice* întocmită de același autor, cele între XXVIII-XLVI sunt norme referitoare la viața cultică, penultimul reprezintă *Canoanele Apostolice*, iar ultimul este un îndemn final.

A doua parte a cercetării doctorale, Baza teologică a vieții duhovnicești, este alcătuită din trei subcapitole, care conțin fiecare în parte alte sub diviziuni. Sunt tratate următoarele teme: Biserica din Antiohia în timpul alcătuirii *Constituțiilor Apostolice*, Teologia *Constituțiilor Apostolice*, respectiv Atributele dumnezeiești și viața creștină.

În Antiohia se disting caracteristicile unei vieți citadine în întregime păgâne, în sărbători, în obiceiuri și în ceremonii, păgânismul fiind prezent pretutindeni, precum și necesitatea creștinului de a se distinge de mediul respectiv.

După anul 360 criza antiohiană atinge maximum de complexitate: comunitatea din Antiohia număra în acel moment patru comunități rivale, fiecare dintre ele având în fruntea sa câte un episcop.

Fiind o lucrare atipică, se pune fireasca întrebare: care dintre cele patru grupări preocupate de probleme teologice existente la Antiohia, în jurul anului 380, și-a pus amprenta asupra stilului și conținutului lucrării realizate „prin Clement”, într-un „atelier”?

Prezentarea teologiei *Constituțiilor Apostolice* conduce la dificultatea obținerii rezultatului dorit, dacă se caută în cuprinsul ei, înainte de toate, urme ale arianismului sau ale

altei erezii. Această scriere provine dintr-un mediu cu tradiție al canoniștilor și al păstorilor bisericești preocupați în mod esențial de bunul mers al comunităților.

Pentru a ajunge la o apreciere corectă a teologiei compilației de la sfârșitul secolului IV, e important să se țină seama de două caracteristici ale acestei scrieri. Prima particularitate o reprezintă răsfirarea observațiilor teologice de-a lungul întregii lucrări. Cea de a doua trăsătură a *Constituțiilor Apostolice* o constituie lipsa omogenității, inerentă oricărei compilații.

Printre sursele de inspirație importante pe care le-a folosit „compilerul” în realizarea *Constituțiilor Apostolice* se numără și citatele biblice, folosite mai mult ca interpolări. „Autorul” fie completează citatele din *Didahie* sau din *Didascalie*, fie adaugă unul sau mai multe citate cu aceeași semnificație pe care le-a întâlnit în izvoarele sale.

Compilerul a utilizat din plin expresii care erau frecvente în epoca sa: enunțuri repetate ale mărturisirilor de credință și ale evhologhioanelor sau ale rugăciunilor de care se foloseau în mod curent comunitățile creștine, termeni ai vocabularului neo-platonician și filonian transmis prin intermediul binecuvântărilor iudaice și incluse în limbajul liturgic.

Așa cum reiese din conținutul compilației de la sfârșitul secolului IV, preocupările realizatorului ei sunt mai degrabă pastorale decât doctrinare. El este interesat mai ales de apărarea comunităților creștine în fața stricăciunilor provocate de erezii precum și de educarea catehumenilor în credința adevărată.

Suveranitatea și atotputernicia lui Dumnezeu este manifestată mai întâi de toate în creație, evocată de nenumărate ori în *Constituțiile Apostolice*, când prin aluzii scurte, când în cuprinsul descrierilor amănunțite și pline de culoare, așa cum este cazul anaforalei din VIII, 12, 8-17, unde sunt prezentate pe rând diferitele părți componente ale universului: creaturi nevăzute, stele, regnul vegetal, lumea animală, omenirea.

În zadar s-ar căuta în cuprinsul *Constituțiilor Apostolice* un tratat de hristologie. Referirile la Cea de a doua Persoană a Sfintei Treimi se află împrăștiate într-o demonstrație apologetică sau în interiorul unei rugăciuni.

Un aspect al teologiei *Constituțiilor Apostolice*, doctrina despre Sfântul Duh, a putut să contrarieze pe copiii acestei opere în secolele care au urmat. Această învățătură este contrară celei definite prin Sinodul de la Constantinopol din 381. Doctrina privitoare la Cea de a Treia Persoană a Sfintei Treimi n-a fost scoasă în evidență până în timpurile mai actuale, deoarece copiii au șters fragmentele pe care le considerau eretice.

Împreună cu heruvimii, serafimii și alte puteri cerești, în *Constituțiile Apostolice* lumea nevăzută este considerată un model al Bisericii, atât pentru supunerea față de Dumnezeu (II, 56, 1), cât și pentru slăvirea continuă pe care I-o aduce.

Ultima parte a cercetării doctorale este alcătuită din patru subcapitole, care conțin fiecare în parte alte sub diviziuni. Astfel, sunt tratate următoarele teme: *Constituțiile Apostolice*, sursă importantă pentru dreptul bisericesc, Cultul privat oglindit în *Constituțiile Apostolice*, Rugăciunile publice inspirate din *Constituțiile Apostolice*, Actualitatea *Constituțiilor Apostolice* relevată prin aspectele etice ale Cărții întâi.

Constituțiile Apostolice reprezintă dreptar de reguli care normau viața comunităților creștine, alcătuit la sfârșitul secolului IV și care constituie una dintre expresiile majore ale dreptului canonic din primele veacuri.

Păcatele fără voie aduc în discuție de fapt responsabilitatea întregii omeniri căzute și păcătoase. Astfel, fiecare om, deși nu este *a priori* responsabil de relele de care suferă firea sa moștenită de la Adam, devine parțial responsabil *a posteriori* prin păcatul personal, asociindu-se astfel lui Adam și asumându-și oarecum greșeala acestuia.

Pe la a doua jumătate a veacului IV se fixase deja o rânduială a slujbei de seară, cu ritul original și central, al aprinderii luminilor, cu rugăciuni și cântări de imne și de psalmi (antifoane), care erau în întrebuințare generală în tot Răsăritul creștin.

În creștinism, rugăciunile de seară și de dimineață reprezintă cea mai veche tradiție mozaică a primilor săi adepți recrutați dintre iudei, cu motive corespunzătoare jertfelor de seară și de dimineață, prescrise de Vechiul Testament.

Din *Constituțiile Apostolice* VIII, 35, 2 aflăm o descriere referitoare la ceea ce va deveni mai târziu slujba vecerniei: „Când se face seară, să aduni Biserica, episcopi, și după ce se spune psalmul luminii (τὸν ἐπιλύχνικον ψαλμὸν), diaconul să facă ecteniile pentru catehumeni, posedăți, cei pentru luminare și penitenți, cum am spus mai sus.”

Rugăciunea dreptului Simeon (Lc. 2, 29-32) care se rostește ori se cântă după stihovna de la vecernie este una dintre puținele rugăciuni de origine biblică, întrebuințate în cultul ortodox. *Constituțiile Apostolice* o amintesc, VII, 48, 4 (PG, 1, 1058B) fiind folosită, probabil, încă din vechime, ca rugăciune de seară, făcând parte din imnul de seară.

Cea mai veche descriere completă a rânduielii utreniei din Biserica creștină a primelor secole o aflăm în *Constituțiile Apostolice*. Astfel, în VIII, 34, 1. 7 aflăm: „Săvârșiți rugăciuni dimineața... la cântatul cocoșilor..., pentru că acest ceas vestește venirea zilei spre lucrarea faptelor luminii (cf. Rom. 13, 12-13).”

Biserica primară amintește obiceiul de a se aduce de către credincioși darurile necesare pentru Sfânta Jertfă, toți care participau la Liturghie și aveau să se împărtășească aducându-și darulca simbol concret al ofrandei lor spirituale. De la această acțiune de aducere a materiilor de jertfă provine întrebuințarea în limbajul bisericesc a termenului de

„proscomidie” (προσκομιδή de la πρόσ adică „înainte” și κομίζεiv adică „a duce, a aduce, a transporta”), care înseamnă „aducere, punere înainte sau oferire”.

Însă înainte de începerea Proscomidiei, are loc rânduiala spălării mâinilor liturghisitorilor. El este cel mai vechi element ritualistic din această parte a Liturghiei. *Constituțiile Apostolice* menționează, în VIII, 11, 12 (PG, 1, 1089 D) această acțiune la începutul Liturghiei credincioșilor, făcând parte din ritualul pregătitor pentru săvârșirea Sfintei Jertfe.

Din *Constituțiile Apostolice* VIII, 5, 11 (PG, 1, 1076 A) se poate constata că Liturghia catehumenilor începea cu lecturile biblice, „citirea Legii și Profetilor, a Epistolelor și Faptelor noastre și a Evangheliilor.” Pregătirea darurilor sau Proscomidia, ritual pe care noi suntem obișnuiți să-l săvârșim înainte de binecuvântarea mare de la Sf. Liturghie, avea loc după parcurgerea acestor texte.

Constituțiile Apostolice II, 57, 4 (PG, 1, 725 A), respectiv VIII, 12, 4 (PG, 1, 1092 B) lasă să se înțeleagă faptul că episcopul și diaconii purtau veșminte corespunzătoare funcțiilor lor: diaconii aveau veșminte largi, care nu împiedecau mișcările: „echipați în veșmântul mare (τῆς πλείονος ἐσθῆτος)”, iar episcopul purta un „veșmânt stălucitor (λαμπρὰν ἐσθῆτα)”.

Anaforaua din VIII, 12 reprezintă partea cea mai importantă a compilației din mai multe puncte de vedere. Mai întâi aici întâlnim elemente principale din binecuvântarea sinagogală de Kippur, ziua cea mare a împăcării. Apoi, regăsim elemente esențiale din extinsa rugăciune de mulțumire, respectiv împăcarea dintre Dumnezeu și om, ca urmare a Întrupării Hristos. Nu în ultimul rând, regăsim noțiuni fundamentale cu privire la ierarhia cerească.

Prima din cele opt părți ce formează compilația realizată spre finalul sec. IV, este considerată ca un mic tratat de etică creștină. Prologul cu care debutează *Învățătura universală privind laicii* menționează destinatarii cărora le sunt adresate îndrumările: toți cei care provin dintre păgâni (τοῖς ἐξ ἐθνῶν), Biserica, socotită sădire a lui Dumnezeu și vie aleasă a Lui (Θεοῦ φυτεία καὶ ἀμπελῶν αὐτοῦ ἐκλεκτός) și, din nou, toți cei care sunt creștini.

Întreaga doctrină a *Constituțiilor Apostolice* se fundamentează pe aceste norme de conduită creștină, amintite în mod ocazional în alte părți: trebuie să ascuți de Dumnezeu, Lui să-I placi ori să-I fii bineplăcut, respectiv pedeapsa îl amenință pe cel care se împotrivesc voinței lui Dumnezeu.

Cuprinsul cărții *Învățătura universală privind laicii* poate fi împărțit în două secțiuni, diferite ca întindere: îndrumări adresate bărbaților, apoi îndemnuri oferite femeilor.

Dintre percepțele destinate bărbaților amintim cele referitoare la păcatul lăcomiei, dobândirile nedrepte ale bunurilor aproapelui, la iubirea aproapelui, la comportamentul în

relațiile cu femeile, la muncă și distracții. Îngrijirea față de muncă este recomandată, chiar îndrăgită sau apreciată de către Dumnezeu. Referitor la lectură, cărțile păgâne sunt de respins, cu atât mai mult cu cât cele ale Bibliei suplinesc într-o manieră favorabilă orice altă literatură. O îndeletnicire, socotită distracție, o reprezintă îmbăierea sau băile.

Trei serii de îndemnuri sunt adresate femeilor: sfaturi către soții, cele cu privire la băi și evitarea certurilor. Pasaje întinse din Pilidele lui Solomon 31, preluate în cartea I a compilației, oferă soțiilor un model de conduită. Ele sunt urmate de atenționări cu privire la riscurile și efectele dăunătoare ale împodobirii, respectiv de recomandări referitoare la ținută și la îmbrăcăminte.

Ultimele cuvinte ale cărții intitulate *Învățătură universală privind laicii* sunt grăitoare. Ele se regăsesc în I, X, 4: „căutați să cunoașteți învățăturile prin care vă veți putea apropia de Împărăția Domnului nostru în chip bineplăcut Lui.”

Constituțiile Apostolice reprezintă și în ziua de astăzi o importantă sursă pentru patrologi, liturgiști, canoniști, moraliști, fiind un tezaur de informații din trecut cu aplicare în viața Bisericii contemporane. Lucrarea de care ne-am ocupat poate fi considerată, datorită cuprinsului său și a îndrumărilor date, apogeul vechii literaturi canonice.

Genul literar al *Constituțiilor apostolice* nu este nici tratatul, nici comentariul unui text scripturistic, nici omilia, nici dialogul: el reprezintă o compilație a tradițiilor care se referă la probleme de natură instituțională și liturgică. Prin urmare, teologia acestei lucrări nu este abordată într-un mod speculativ, ci într-unul istoric și de rugăciune. Pentru că scopul operei este acela de a solicita comportamente conforme cu cele ale Celor doi Păstori supremi, Dumnezeu-Tatăl și Hristos, legăturile care există între evenimentele și a episoadele mântuirii, alături de amintirea exemplelor conduce la amplificarea intențiilor autorului.

Pentru a găsi modul corect în prezentarea credinței ai nevoie de multă dragoste. Și dragostea nu este nici sentimentalism, nici numai intenții bune, ci lupta cea mare a depășirii de sine – adică a sfințeniei, cum spune Biserica. Dacă vreun cititor sau mai mulți vor reuși să silabisească credința prin mijlocirea acestui studiu, se va adeveri încă o dată paradoxul de la scaldătoarea Siloam: cu puțină tină se vor deschide ochii oamenilor spre miracolul vieții.

Sfârșit, laudă și slavă lui Dumnezeu cel în Treime sfânt!

CUVINTE CHEIE

Apostolic, rugăciune, ordine, viață morală, ierarhie, ascultare, laici, filantropie, canoane, structura slujbelor.